

La «classe» dels hisendats

Rosa Congost

Podem parlar d'una «classe» dels hisendats? Un primer problema (i la justificació de l'interrogant): el concepte de «classe social» és un concepte debatut i polèmic. Per a alguns, les classes són, simplement, grups o estrats de la societat, més o menys fàcils d'identificar i de diferenciar —els uns dels altres— amb uns quants paràmetres sociològics. Aquells que avui encara pensen així no tenen en compte les reflexions de Marx —sobre l'organització de les societats—, que el van conduir, a mitjan segle XIX, a definir les classes a partir de les relacions d'interdependència establertes històricament entre diferents grups socials; amb aquestes observacions, Marx convertia en objecte bàsic d'estudi unes relacions socials —les relacions de classe: per exemple, el capital— que en el seu temps apareixien dissimulades i amagades sota l'aparença d'una «divisió social del treball» neutra o d'una societat equilibrada i harmònica. Cent cinquanta anys després, el debat a l'entorn del concepte de classe, com és fàcil d'imaginar, ha inspirat molts escrits. Seria excessiu, però, introduir aquest debat en aquest article; en el camp gironí dels segles XVIII i XIX, l'observació d'unes famílies vivint —sense treballar— gràcies al treball d'unes altres famílies no indueix a confusió. En tant que les primeres gaudien d'un estatus social privilegiat, estem en condicions d'afirmar, sense haver d'esforçar-nos en desemmascarar la realitat, però en el sentit més profund de l'anàlisi marxiana, que ens trobem davant d'unes relacions de classe.

I, tanmateix, les relacions de classe que hem trobat no són específiques ni d'un poble ni d'una època. Que uns homes visquin del treball d'uns altres —amb la terra com a element intermediari—, és un fenomen antiquíssim i universal. En aquestes relacions han tingut una importància fonamental els drets de propietat sobre la terra. El fet que alguns subjectes poguessin «tenir terres», és a dir, el fet que se'ls reconegué «jurídicament» els drets d'exploitar el treball aliè quan aquest es realitzés en determinades superfícies del globus terraquí, ha condicionat al llarg de la Història milions de vides humanes d'arreu del món. Paradoxalment, podríem dir, la «propietat de la terra» anava «creant homes lliures» —filòsofs grecs i romans, nobles i prínceps medievals, hisendats del segle XIX— que només podien sentir-se «orgullosos» de la seva llibertat si concebien una societat profundament desigual, amb éssers superiors i éssers inferiors, perquè la propietat d'uns volia dir forçosament la no-propietat —i, en definitiva, la no-llibertat— de la majoria.

Una de les primeres valoracions negatives del comportament d'un grup social semblant al dels nostres hisendats l'hem trobada en els escrits de Maquiavel; a la primeria

del segle XVI, Maquiavel parlava amb desdeny de la classe dels «gentilhomes», en la qual veia una de les causes més importants de la «corrupció» de les nacions francesa, espanyola i italiana, i aclaria: «per explicar què entenc jo per gentilhome, diré que anomeno així tots aquells que viuen sense fer res, del producte de les seves possessions i que no practiquen l'agricultura, ni cap altre ofici ni professió». «Aquests homes són perillosos» deia Maquiavel «en tota República i tot Estat». Més endavant afegirà: «podem concloure que qui vulgui establir una república dins d'un país on s'hi trobin molts gentilhomes només podrà reeixir si els extermina a tots» (1).

Als anys trenta del nostre segle, seria precisament un altre pensador polític italià, estudiós de Maquiavel, qui veuria en la «burguesia rural» d'alguns països europeus un estrat social particularment interessat en la carrera burocràtica, civil o militar; m'ha semblat trobar en les paraules de Gramsci una bona definició —en tant que defineix una relació entre classes— de la nostra classe d'hisendats:

«Tenen una renda perquè jurídicament són propietaris d'una part del sòl nacional i la seva funció consisteix en impedir «políticament» al pagès conreador de millorar la seva pròpia existència, perquè tota millora de la posició relativa del pagès seria catastròfica per a la seva posició social. La misèria crònica i el treball prolongat del pagès, amb el consegüent embrutiment, constitueixen per a ells una necessitat primordial» (2).

L'empordanès Fages de Romà, a mitjan segle XIX, s'havia aturat a reflexionar sobre la misèria crònica dels pagesos en una regió «que tiene hacendados que sólo de él (del camp) son sus rentas» (3).

Tindriem una visió molt deformada de la Història, però, si concebéssim les relacions de classes definides pels drets de propietat com unes relacions estàtiques, que haurien fixat des de l'antiguitat unes classes inamovibles, és a dir, uns grups humans que es perpetuarien —generació rera generació— en el temps. Les relacions de classe eren unes relacions dinàmiques; els drets de propietat sobre la terra podien ser complexos i variats i les realitats i els projectes dels homes que operaven al seu entorn podien generar en el temps noves situacions. Catalunya —en especial la Catalunya Vella, és a dir la Catalunya dels remences— ofereix un bon marc històric per reflexionar sobre aquests aspectes dinàmics.

No podem —ni tampoc és la nostra pretensió— resumir aquí la història de 500 anys; però sí remarcarem una dada interessant. Els hisendats del segle XIX no se sentien descendents dels senyors feudals del segle XIV, o dels gentilhomes de l'època de Maquiavel, sinó dels remences, és a dir, d'aquells que en els segles de la baixa Edat Mitjana havien sofert l'opressió dels senyors feudals. Aquells hisendats no ho deien perquè sí; havien conservat extensos arxius familiars que els permetien de documentar els seus orígens. I no els amagaven: aquests papers tan celosament guardats (aquest

passat de treball dur) provaven, al cap de cinc-cents anys, la justícia dels seus títols de propietat. Pelagi Negre i Pastells, hisendat, jurista i historiador, resumia bé aquest pensament en la seva tesi de doctorat titulada *Evolución del régimen de propiedad en Cataluña, singularmente en la diócesis de Gerona* (4), en la qual defensava tres idees. La primera, que la propietat de la terra tenia uns orígens històrics legítims, en la mesura que era fruit del treball i no de la violència; la segona, que hi havia hagut en la història de Catalunya una tendència, que havia culminat amb la Sentència de Guadalupe, a atorgar la propietat als conreadors; i la tercera, que la propietat, tal com estava distribuïda en el seu temps (1921) era justa.

Les relacions de classe: masoveries i emfiteusis

L'hisendat «típic» de la regió de Girona del començament del segle XIX era un personatge que gaudia del títol de Ciutadà Honrat de Barcelona i dotava les filles amb una suma mínima de 1.000 lliures. A l'hivern vivia a la ciutat, i a l'estiu a la casa pairal, escrivia i segurament parlava en castellà, i vivia dels terços de fruit que li proporcionaven els masovers dels seus masos —dispersos en la regió— i dels censos que li pagaven desenes d'emfiteutes que havia establert en els boscos i els erms dels masos. Un primer camí per a analitzar les relacions de classe creades pels hisendats, doncs, pot ésser l'anàlisi de les escriptures

que aquests hisendats signaven —en català— a cal notari «a favor» dels treballadors de la terra: els contractes d'arrendament de masos a part de fruits i els contractes d'establiment emfiteutics.

a) els contractes d'arrendament de masos a part de fruits.

En el curs d'un ampli estudi sobre les relacions agràries en el camp gironí he pogut observar unes pràctiques comunes entre els hisendats. En primer lloc, la gran majoria dels contractes de parcel·laria; l'arrendador, és a dir, el propietari, podia ser un duc, un notari, un comerciant, un metge, un advocat, o un pagès-masover d'un altre mas, però les clàusules d'aquests contractes eren molt similars.

En cada contracte, el masover es comprometia a «fer contínua habitació en el mas» i a «treballar i femar les terres a ús i costum de bon pagès». Per a fer-ho, havia de disposar de la mà d'obra humana —fills o mossos— suficient i de la força animal —sovint el propietari especificava el nombre de parells de bous— necessària. El masover es comprometia així mateix a mantenir la casa en bones condicions, fent o fent fer els jornals necessaris —que de vegades pagava a mitges amb el propietari— i a tenir cura de la neteja dels recs i dels camins del mas. L'adjutori —una quantitat fixa de diners—, o el tocino que havia de pagar el masover, semblaven ser una mena de «lloguer» per la casa, segons s'especificava de vegades en els contractes.

La major part de les clàusules dels contractes feien referència al conreu de les terres del mas.

El mas Arrufat
de Tarabaus

L'arrendament afectava «totes les terres del mas, tant camps, com boscoses i ermes», però gairebé sempre el propietari es reservava les terres del bosc per al seu ús; en canvi, el masover havia de sembrar de blat —en les seves diferents especialitats, bàsicament dues: blat froment i blat segolós, anomenat mestall— la meitat de les «terres de conreu». És a dir, en els contractes de masoveria s'obligava l'agricultura gironina a seguir unes estrictes pràctiques biennals. L'anàlisi dels contractes deixa clar, doncs, que en els masos de l'època analitzada, el producte més important era el blat, tot i que les terres considerades aptes per al seu conreu representaven una part relativament petita del conjunt de les terres del mas. Les trenta vessanes —unes 6 ha— semblaven assenyalar, per diferents testimonis, el límit del treball familiar del conreu del blat; un treball familiar que molt sovint comptava amb la incorporació fixa del treball d'un o dos mossos i amb l'ajut estacional —en el temps de la sega, per exemple— de jornalers.

Què exigia el propietari? Gairebé sempre, una tercera part dels fruits de la collita. En la masoveria de les nostres contrades el propietari amb prou feines participava en les despeses de la collita; ni amb la llavor necessària, ni amb el bestiar. En aquestes condicions, una tercera part de la producció bruta era ja una part considerable. Però, a més, el masover havia de satisfer el delme —que variava en les nostres comarques entre una setena i una tretzena part de la producció

bruta—, els censos als quals estava obligat el mas —sovint el propietari era el senyor útil del mas que tenia unes obligacions envers un senyor directe—, i les contribucions. En realitat, la família masovera devia poder considerar-se del tot satisfeta si en acabar l'any agrícola podia disposar d'una quantitat semblant a la que el propietari havia rebut de forma segura i neta. Fos com fos, amb aquesta quantitat, el masover havia d'assegurar la pròpia manutenció i les reparacions de les eines, i havia de satisfer salaris.

b) els establiments emfitèutics de parcel·les.

L'emfiteusi era —i segurament encara és— una figura jurídica molt familiar als notaris de la nostra regió. La concessió de terres en emfiteusi es feia sota la forma dels contractes d'establiment. En aquests contractes hi havia tots els elements que defineixen l'emfiteusi: el seu caràcter perpetu, el pagament d'una entrada i l'obligació de pagar una pensió o cens anual. Els historiadors medievals coneixen bé la importància de l'emfiteusi en la història del camp català. Sense fer-hi referència, no trobaríem la manera d'explicar el desdoblament de la propietat que implica l'existència de senyors útils i senyors directes. Quan un senyor útil reconeix a un senyor directe, sobreentnem que els lligams que els uneixen són de caràcter emfitèutic.

Però els establiments concedits a la nostra època no responien a aquesta separació entre domini directe i domini útil. Els establiments eren sempre concedits per senyors

útils i no estava clar que deixessin de ser-ho un cop feta la transacció. Vilar ha parlat dels *quasi-propietaris* (és a dir, senyors útils subjectes a un senyor directe) que actuaven com a *quasi-senyors* (subestablint terres) (5). Entre 1768 i 1862, es van concedir a la regió de Girona més de trenta mil establiments. D'aquests, només sis mil foren concedits per senyors útils que també gaudien del domini directe de les terres; en quatre mil casos el senyor útil deia «salvar el domini directe per qui es demostrï»; en la resta, uns vint mil contractes, es reconeixia el domini directe d'un personatge o institució concreta en més de la meitat d'aquests casos, es tractava d'una institució eclesiàstica. Tornem al nombre total: trenta mil és una xifra remarcable tenint en compte que el nombre de famílies residents a la regió devia haver passat en aquells anys d'unes vint-i-cinc mil a unes cinquanta mil, i que els emfiteutes —és a dir, els que accedien a la terra— eren sempre homes adults, és a dir, caps de família o aspirants a caps de família.

Resumirem breument les característiques d'aquests establiments.

1) afectaren tota la regió durant tot el període; 2) eren establiments de parcel·les molt reduïdes (el 74,29% no arribaven a 1 ha i el 98,41% eren inferiors a les 5 ha); 3) en el curs del període es pot observar la progressiva importància dels establiments de terra campa en detriment dels establiments d'erms i boscos (que representaven una àmplia majoria en el segle XVIII; 4) el grup majoritari entre els emfiteu-

tes era el dels «treballadors» seguit del dels menestrals, és a dir, dels pagesos sense terra o amb molt poca terra.

Un comentari a part mereix la interpretació que puguem fer del fenomen. Es tractava d'un període de creixement demogràfic i crec que podem qualificar-lo de període de «fam de terra». Els establiments cada vegada s'assemblaven més als arrendaments (cada vegada era menys important l'entrada i més important el cens exigut). I els censos exigits eren alts. Per exemple: el cens exigut per una vessana de terra campa establerta superava sovint la «multa» que el propietari imposava al masover per cada vessana de terra campa del mas no conreada. Aquesta dada podria explicar la tendència d'alguns propietaris a desmembrar la terra campa dels seus masos per a concedir establiments de peces aïllades.

El resultat: unes relacions agràries molt complexes

El resultat? La configuració d'un paisatge agrari molt peculiar. Segons les dades censals, el camp gironí hauria arribat a mitjan segle XIX al màxim del seu poblament. Segons els informes de la Junta d'Agricultura enviats a Madrid, gairebé totes les terres susceptibles de ser conreades ja havien estat posades en conreu. Els amillaraments de 1860 donen una superfície provincial cultivada molt més extensa que la que es desprèn de les estimacions estadístiques de la darreria de segle XIX. A aquests màxima ocupació del sòl s'hi hau-

ria arribat, com hem vist, pel sistema d'establiments familiars. D'aquesta manera s'hauria establitzat una mà d'obra fixa a l'entorn dels masos. Segons el cens de 1857, gairebé la meitat dels caps de família eren «jornalers del camp». Es tracta, sens dubte, dels nostres treballadors-emfiteutes. Masos d'una certa magnitud, petites parcel·les familiars, boscos de suro, configuraven un paisatge agrari densament poblat i treballat per homes, dones i criatures.

Els propietaris cobraven les parts de fruits dels masovers i els censos dels treballadors de la terra, però no participaven directament en l'organització del treball agrari. Aquest era, bàsicament, un treball familiar; és a dir, les unitats de producció —les més petites i les més grans— eren bàsicament unitats de producció familiar. Però hi havia clarament diferenciats dos tipus de família pagesa. La família pagesa que habitava el mas —i que disposava dels bous i de tots els instruments necessaris per «amenar»-lo— i la família pagesa que disposava —en propietat o en emfiteusi— d'un tros de terra massa petit per poder viure del seu producte. Dos tipus curiosos amb un paper social aparentment enfrontat: el masover parcer-empresari pagava salaris al proletari-quasi propietari, i amb una funció econòmica també ben diferenciada: l'autoconsum del mas contrastava amb l'especialització econòmica de les petites parcel·les.

a) les relacions directes entre masovers i els treballadors.

El masover era l'«empresari» que organitzava el treball pagès del

mas, i contractava «treballadors» en determinades èpoques. Les relacions que s'establien entre uns i altres eren molt estretes. Els parcers —no els propietaris— llogaven els jornalers en la sega de blat, en el treball de les vinyes i de les oliveres, en la pela del suro; moltes vegades els pagaven un salari —no sempre o no en la seva totalitat en diners—, però ens consten d'altres tipus de relacions, basades en les mútues necessitats. Per exemple, devia ésser freqüent que el masover acceptés d'anar a llaurar les terres dels menestrals a canvi que aquests fanguessin terres del mas. I sabem que hi havia també complementarietat en els treballs ramaders: els menestrals engreixaven els xais que criaven els masovers i criaven porcells perquè els engreixessin aquests.

Però encara que les relacions agràries semblaven establir-se de forma lliure entre els treballadors del camp gironí, ens equivocariem si no hi veiéssim actuar la voluntat i el control dels propietaris. En una situació de «fam de terra» com era la situació del camp gironí del segle XVIII, el control del medi-terra era molt important. Els treballadors estaven disposats a pagar preus considerables al masover si aquest els deixava treballar un tros de terra durant el guaret del blat: es tractava de la «venda de guarets». En els contractes de masoveria, trobarem explícita la prohibició de vendre guarets, així com serà general la prohibició de «subarrendar» terres a un tercer. D'aquesta manera, el propietari assegurava el control sobre la producció i sobre la renda de la terra.

b) autoconsum i especialització econòmica: un mercat de productes agraris poc «ortodox».

El blat, amb molta diferència, era clarament el producte més important del mas. I també era la part més valuosa de la renda de la terra. En certa manera, molts masovers devien necessitar tot el blat que els restava —un cop satisfets terços, delmes, censos i contribucions— per a l'autoconsum. La producció del mas pot ésser caracteritzada, doncs, com a producció per a l'autoconsum. En canvi, cal remarcar la importància de productes d'especialització, com la vinya i l'olivera, entre els treballadors de les petites parcel·les. Molts dels establiments de les terres boscoses i ermes especificaven que les terres es destinarien al conreu de la vinya i de l'olivera.

Així, si bé els masovers satisfien les seves necessitats més importants de consum i no «necessitaven» d'anar al mercat, en canvi, els jornalers havien de vendre el producte de les seves vinyes i oliveres per poder comprar el pa que els mancava. El preu que havien de pagar per obtenir aquest pa depenia poc de la producció, però sí de la quantitat de blat que els terratinents i els delmadors havien rebut dels masovers. A mitjan segle XIX els hisendats veien la seva sort lligada al preu del blat, i només concebien una conjuntura econòmica favorable si els preus d'aquests cereals es mantenien alts. El preu elevat dels productes bàsics de subsistència encaria el cost de la vida i, per tant, els dels salaris, de la regió de Girona. I recordem-ho: alts o baixos —qualsevol valoració seria

sempre discutible— els salaris els pagaven els masovers, i aquests no sembla que participessin massa dels beneficis derivats de la venda del blat a uns preus alts.

En definitiva, un mercat difícil d'estudiar en termes econòmics conveniconals, perquè reflectia —com en la majoria de «casos històrics»— una estructura social complexa. La situació descrita —famílies masoveres explotades «explotant» treballadors assalariats— no devia ser específica de la regió de Girona. A la darrereria del segle XIX, els socialistes francesos intentaven fer-se ressò del problema quan apuntaven en el programa de Nantes de 1892 que hi havia «arrendataris o parcers (*métayers*), que si exploten a jornalers és perquè es veuen obligats a fer-ho per l'exploatació que se'ls fa a ells mateixos».

Les lleis relatives a la propietat de la terra

Hem començat aquest article remarcant el caràcter jurídic de la propietat de la terra; hem de parlar, doncs, de les lleis relatives a la propietat de la terra. L'època que estem estudiant és en aquest aspecte especialment reveladora, perquè inclou l'anomenat procés de revolució liberal.

Seria difícil de trobar una definició sobre aquest procés que satisfés a tots els seus estudiosos. Per això prefereixo limitar-me a citar l'historiador que més ha reflexionat sobre el tema, Josep Fontana, quan afirma que allò que va unir les classes burgeses fou «la necessitat d'associar-se per defensar allò

que la riquesa de tots tenia de comú, la propietat, contra les apetències de les classes subalternes» (6). Prefereixo aquesta definició — hipòtesi de treball— a d'altres que insisteixen en canvis sobtats del tipus de «propietat» (d'una propietat feudal imperfecta a una propietat pretesament «perfecta»). No parlarem aquí de les mesures liberals més estudiades (les desamortitzacions), sinó dels canvis que el nou ordre liberal va poder introduir en el cor de les relacions de propietat privades i laiques. Deixem de banda, doncs, i amb això no vull dir que no fossin importants, les mesures que van afectar les institucions eclesiàstiques.

En la societat d'antic règim, com molt sovint s'anomena la societat del segle XVIII —pressuposant, per tant, que la societat liberal és una societat de «nou règim»—, hi havia vigents diferents drets de propietat, tots ells defensables jurídicament. Intentarem explicar el cas de Catalunya. En primer lloc, es trobava legalment reconeguda la divisió de dominis. Des del domini directe —expressió molt més utilitzada en els documents del segle XVIII que l'expressió de «domini eminent»— fins al domini útil (a diferència de la resta de Catalunya, a la diòcesi de Girona no hi havia dominis mitjans). Ja hem enunciat que els lligams entre els diferents dominis que afectaven una mateixa extensió de terra eren lligams emfitèutics. Aquests lligams es materialitzaven en el cobrament de censos —no sempre— i de lluïsmes. Els lluïsmes els cobrava el senyor superior pel fet de «lloar» la compra o l'establi-

La Torre Begura
de Torroella de Montgrí

ment de l'inferior i el seu valor variava entre un deu per cent i una tercera part del valor de la transacció o l'entrada del nou establiment.

El delme, com les parts de fruits i com els censos, podria ser considerat com una altra materialització econòmica d'un dret de propietat; molt més quan sovint coincidien els senyors directes amb els delmadors del lloc, de manera que els ingressos dels senyors directes provinents dels delmes solien superar amb escreix el valor dels censos.

Arribats a aquest punt, cal fer una advertència. La constatació d'uns lligams de dependència econòmica del domini útil respecte del domini directe no implica necessàriament un enfrontament o una contraposició d'interessos. Molts senyors directes eren també importants senyors útils i, per tant, practicaven l'arrendament a parts de fruits si es tractava del domini útil sobre masos, i els establiments —o subestabliments— emfitèutics si es tractava de parcel·les petites.

Els diversos drets de propietat eren legals i vàlids, però hi havia una diferència molt gran entre ells: la diferència en el control que el propietari —directament o mitjançant l'ajut de les autoritats— podia exercir sobre el treball. Era molt més fàcil controlar que els masovers complissin les clàusules d'alguns masos, amb l'amenaça del comiat immediat, que no pas assegurar que tots els habitants d'una parròquia paguessin religiosament el delme, sense poder fer altra acció contra el frau que l'inici d'un llarg plet jurídic per cadascun dels sospitosos. Per les mateixes

raons, en moments de dificultats, els masovers i els menestrals pagaven els terços deguts al senyor més immediat —que, tornem-ho a dir, els podia desnonar— i les contribucions —al pagament de les quals s'havien obligat en els contractes d'arrendament i d'establiment— abans que el delme i els censos deguts al senyor directe. Aquesta tendència va començar a la fi del segle XVIII —en època de guerres— i ja sembla de tot consolidada a partir del Trienni Liberal.

Malgrat que eren conscients de crear un nou marc legal i jurídic —en definitiva un nou Estat—, els legisladors liberals espanyols de la primera meitat del segle XIX no van definir mai —que jo sàpiga— la «propietat de la terra». Crec que, en general, els historiadors hem acceptat massa la idea d'un canvi radical —en la concepció teòrica i en la realitat pràctica— de les relacions de la propietat. Com si la propietat es pogués definir d'una manera neutra, o com si els legisladors espanyols —per sobre del bé i del mal— estiguessin disposats a ser fidels —amb totes les conseqüències que això pogués comportar— a un principi teòric. Com si les relacions de propietat no fossin relacions «pràctiques» de classe i, per tant, difícils de definir d'una forma neutra i objectiva, en definitiva, com si es pogués afirmar la propietat d'uns sense negar la propietat d'uns altres. I els legisladors espanyols es trobaren amb problemes pràctics, com els plantejats pels propietaris catalans davant del projecte del Codi Civil de 1851 que preveia la redempció de censos.

La revolució liberal hauria pertorbat la regió de Girona si hagués pres mesures radicals en la qüestió dels censos. En el llarg escrit que els propietaris catalans enviaren a la reina el 1852 manifestaven els seus temors. Els propietaris explicaven que «no basta para acertar en ellas (las reformas) conocer a fondo y discernir con exactitud en la esfera de las teorías, es necesario más: es indispensable prever los efectos de la aplicación de las mismas». Per als propietaris catalans, era del tot necessari el respecte dels drets de propietat existents: «Los intereses existentes son sagrados si se crearon bajo la garantía de los derechos constituidos; legítimos en su origen, son en su consecuencia inviolables». Si es vulneraven aquests drets, la societat «se socavaría en sus cimientos y con escándalo vería la nación entera consumarse actos más agresivos todavía que los producidos por las épocas de revolución». En resum: el projecte de redempció de censos, «trae consigo un gravísimo peligro para el porvenir», perquè la seva aplicació seria una violació de la propietat i, el principi de la propietat no admet modificacions perquè pertany a aquells «principios dogmáticos en l'ordre civil», als quals: «o se le sostiene en toda su integridad, o se enerva la fuerza moral que ha de guarecer las instituciones contra el torrente invasor de las ideas socialistas» (7).

El projecte de Codi Civil de 1851 fou aturat. No s'havia aturat, en canvi, el projecte de la creació d'un cos públic de «guàrdia rural», reclamat amb insistència pels hi-

Escut de la portalada
de can Bonal de Borrassà

sendats gironins, els quals van celebrar amb gran alegria la seva aprovació. Podem afirmar, doncs, que el resultat de l'aplicació de les mesures liberals va ser en conjunt molt favorable a la classe propietària gironina. Els delmadors laics, que experimentaven des de feia anys una crisi en les rendes decimals, van cobrar indemnitzacions. Els propietaris útils que eren emfiteutes de senyors eclesiàstics —com hem dit abans, això passava en la majoria dels casos— van poder redimir (a molt bon preu) els censos desamortitzats i passar a ser propietaris plens, i veieren garantida i defensada la seva propietat particular per nous cossos policials depenents del nou Estat. Aquests mateixos senyors útils van aconseguir mantenir-se com a *senyors dels seus emfiteutes*. El 1931, l'«hereu» Bertrana podia escriure que «la tirania feudal» es trobava «extingida a tot arreu menys en el registre de la propietat» (8). No ho devien sentir així molts habitants del camp gironí?

Durant la Segona República, la reacció de la Lliga Catalana davant de la Llei de Contractes de Conreu tornaria a evidenciar que les relacions de propietat eren relacions de classe. En realitat, no seria fins al 1945 que es promulgaria la llei de «redempció de censos». Això no és ni ha estat obstacle perquè encara avui els notaris, els funcionaris del Registre de la Propietat i els qui treballen en la concessió de crèdits hipotecaris ens poguessin explicar moltes coses sobre la importància actual dels censos a Catalunya.

El marc ideològic: el pairalisme

Fins ara, hem remarcat alguns dels trets que caracteritzaven la realitat agrària gironina dels segles XVIII i XIX i que ens ha semblat que quedaven ben dibuixats a partir de l'observació del comportament del grup social que controlava la propietat de les terres i que vivia de les seves rendes. Voldria acabar aquest article fent notar com aquesta classe dominant va saber confeccionar tot un discurs ideològic que va servir per «travar» la societat. Aquest discurs ideològic ha arribat fins als nostres dies i algunes anàlisis històriques actuals encara s'hi basen. Crec que el podem qualificar de discurs «pairalista», encara que els diccionaris oficials no han definit aquest adjectiu. I en aquest sentit podem parlar de les «mentides històriques» del pairalisme:

1. La idea d'una única classe «pagesa».

A Catalunya, i sobretot a la regió de Girona, l'ofici de *pagès* no identifica el treballador del camp. Al segle XVIII els *pagesos* eren el grup rural benestant; els propietaris que havien deixat de treballar les terres continuaven autoanomenant-se *pagesos*. Molts *pagesos* que signaven, com a senyors útils i propietaris, contractes d'arrendament i contractes d'establiment eren en realitat rendistes. En català no tenim, però, cap altra paraula per definir el treball del camp. Crec que, en bona part, els èxits del pairalisme han estat facilitats per la utilització de l'adjectiu *pagès* per a definir totes les coses relacionades

amb el camp. Per tant, una primera precaució. Quan llegim algun escrit sobre «els pagesos» preguntem-nos sempre: de *quins* pagesos parlen?

2. L'emfiteusi i la parceria, instruments de benestar social.

Hem insistit abans en el doble joc de l'emfiteusi. La visió pairalista del segle XX —que ha ignorat sistemàticament l'existència del treball jornal·ler en la història del camp català— no ha pogut emfasitzar l'emfiteusi que converteix el jornal·ler en propietari —que era el discurs dominant a mitjan segle XIX— i ha ressaltat sobretot l'emfiteusi derivada del domini directe, és a dir, la que havia convertit, en una remota edat mitjana, alguns pagesos de remença en pròspers propietaris útils. Un cop més, la història d'una minoria suplanta la història de la majoria.

La parceria, en el discurs pairalista, no és un contracte d'arrendament —cosa que no havien dubtat mai els notaris del segle XIX en el moment de redactar l'escriptura— sinó una societat. És difícil de justificar aquest caràcter de societat en la parceria gironina, en la qual el propietari ni tan sols no col·labora en l'aportació de part de la sement. Aplicat a la història, aquest caràcter de societat que converteix el masover en un *soci* explicaria la bona harmonia i l'estabilitat dels masovers durant generacions en el mateix mas.

En el nostre estudi empíric es pot constatar la falsedat d'aquesta estabilitat. Vam examinar 1.764 contractes d'arrendament que afectaven un total de 549 heretats. En realitat, només en 52 masos

La Farinera,
de Castelló d'Empúries

trobàvem que la mateixa família de masovers havia signat els diferents contractes d'arrendament, però sovint el període que abraçaven aquests contractes era massa curt per a deduir-ne una estabilitat llarga: en 21 masos el període considerat no superava els 10 anys i només podem assegurar que una mateixa família de masovers havia residit en un mateix mas durant més de 20 anys per a 15 masos. La mobilitat dels masovers és un fenomen general que afecta tota l'àrea considerada. Tenim 38 contractes referents a 10 masos d'Aiguaviva amb 31 masovers diferents; 53 contractes referents 16 mesos d'Amer amb 44 masovers diferents; 41 contractes de 10 masos de Llagostera amb 38 masovers diferents. I així tots els municipis. Un grau de mobilitat alt també es pot observar entre les heretats d'un mateix hisendat. Així, si agafem els contractes d'arrendament de 10 heretats del noble Caramany o del baró de Foixà, veiem que només ens consta un masover de cada propietari que restés més de 20 anys en el mateix mas; la gran majoria no arribava als 10 anys.

3. La mobilitat social.

Un dels màxims exponents del pensament pairalista, Camps i Arboix, refent la història de la masia catalana, reconeixia que algunes cases pairals «anaven de mal borràs i es desintegraven». Segons aquest autor, «sovint aquesta avinentesa era ben aprofitada pels mateixos masovers de la finca que s'alienava a carta de gràcia o en compravenda, i que, adquirida en

totalitat o en part...» significava la prosperitat del masover (9). També Negre i Pastells parlava de la condició de masover com a «el camino para llegar a propietarios».

L'anàlisi de les compra-ventes de masos realitzades durant el període 1768-1862 desmenteix radicalment aquesta opinió; d'un total de més de 500 compra-ventes de masos, només hem documentat deu casos en què el comprador és un pagès parcer. I encara: en només un d'aquests deu casos era l'antic masover qui comprava el mas; aquest cas serviria per a la tesi pairalista, si no haguéssim trobat onze agnicions de bona fe signades posteriorment pel masover a onze treballadors que es repartien, amb ell, el conjunt de les terres del mas. En la majoria dels altres casos, el preu baix fa pensar que possiblement els propietaris venien el mas fragmentat en diferents compra-ventes i en aquests casos era habitual que la petita parcel·la que incorporava la casa era conceptuada en les escriptures notaries com la *venta del mas*.

Penso que les mentides històriques del pairalisme poden resumir-se al voltant d'aquestes tres idees falses. La seva denúncia és també una reivindicació d'un tipus d'anàlisi històrica lliure de qualsevol visió esbiaixada —d'abans o d'ara— que amagui sota un llenguatge neutre unes contradiccions socials bàsiques (és a dir, de *classe*).

Rosa Congost és professora d'Història a l'Estudi General de Girona (UAB).

Aquest article resumeix alguns dels aspectes que he tractat més extensament en el llibre «Els propietaris i els altres» (Vic, Eumo, 1990), on s'especifica amb detall el caràcter de les fonts documentals de la investigació empírica en la qual es basen moltes de les afirmacions que aquí es fan. Només vull aclarir que quan parlo de la «regió de Girona» em refereixo a l'àrea que avui comprèn les comarques del Gironès, la Selva, i l'Alt i el Baix Empordà.

NOTES

(1) Cito a partir de la traducció francesa, Machiavel: *Discours sur la première décade de Tite-Live*, Paris, Flammarion, 1985, pp. 139-140.

(2) Gramsci, Antonio: *Notes sul Machiavelli sulla politica e sullo stato moderno*, Torí, Einaudi, 1966, p. 53.

(3) Fages de Romà, Narcís: «Estadística territorial», *La Granja*, gener de 1850.

(4) Negre i Pastells, Pelagi: *Evolució del règimen de propiedad en Catalunya, singularment en la diòcesis de Girona*, Girona, 1921.

(5) Vilar, Pierre: «La fi dels elements feudals i senyorials a Catalunya als segles XVIII i XIX», *L'Avenc*, núm.1, 1977.

(6) Fontana, Josep: *La fi de l'Antic Règim i la industrialització*, Barcelona, Edicions 62, 1988.

(7) Associació dels Propietaris de Barcelona: «Demostración de la justicia y conveniencia de que sean respetados por el código civil los establecimientos o sea contratos enfiteúticos peculiares de Cataluña» *La Granja*, febrer de 1852.

(8) Bertrana, Prudenci: *L'Hereu*, Barcelona, Llibreria Catalònia, 1931, p. 262.

(9) Camps i Arboix, Joaquim: *La masia catalana*, Barcelona, Aedos, 1968, pp. 75-76.